

ДРАГО ЂУПИЋ (Београд)

ЛЕКСИКА И СИНТАГМАТИКА У *ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ*
КОЈА АСОЦИРА НА КОСОВО

Ни један догађај из прошлости није се као Косово урезао у народну свијест и традицију Црногораца. Када ово кажемо, мислимо и на сам бој и на оно што се десило прије, а особито послије њега. Вјековима је изграђивано схватање да су Црногорци потомци косовских јунака, који су у планинама очували косовски завјет и самосталност, очували их и даље се напајали косовским митом, развијајући га и допуњавајући. У народној свијести формиран су супротстављени појмови слободе и јунаштва, на једној, и ропства и издаје, на другој страни. И то су биле граничне линије моралног односа људи у одсудним моментима и свакодневном животу.

Мит о Косову стварао се кроз народну пјесму, коју су пратили »вјешти звуци дивнијех гусала« (*Горски вијенац*, ст. 275), а врхунац његов представља Његошева мисао изражена у *Горском вијенцу*. О томе и желимо нешто да кажемо.

Горски вијенац је проучаван више него иједно дјело југословенске књижевности. Проучен је као литерарна творевина углавном у цјелини, издиференциране су његове поруке, анализирана му је поетика, посматран је и као филозофски спјев (истина, увијек повезано са, у том смислу, сложенијим Његошевим дјелом – *Луча*

микрокозма), истраживана су значења његових цјелина, појмова и појединих стихова, стилистички је и версификационо испитиван (истина, не у великој мјери), проучаван је, премда не у цјелини и детаљно, језик овога дјела, његова реченичка структура и лексика (поменимо само два рјечника Његошева језика,* која *Горски вијенац* обухватају више од других дјела овог пјесника). Свакако, дјела вишестрано врхунске вриједности какав је *Горски вијенац* никада до краја не могу бити проучена, те свако њихово испитивање може да донесе нова сазнања.

Како је *Горски вијенац* поема о борби и слободи, уз то – дјело настало у периоду романтизма (који као метод и епоха у литератури тражи у прошлости елементе којима ће се надахњивати генерације како да стварају идеале своје будућности), и како је то дјело човјека који је сагорио у тузи због трагичне прошлости и стварности свога народа, не видећи у будућности више од цвијећа на гробовима »за далеко неко покољење« – није чудно да му је косовски мит у основи инспирације и мотива.

Његоша одушевљавају подвизи косовских јунака. Милош Обилић му је *мјера морала и јунаштва*. С његовим подвигом тешко је упоређивати икакав други. Већ у самом уводу *Горског вијенца*, у *Посећени* (стих 35), Обилић се помиње као јунак какве рађају Српкиње поново, јер је подстицај новим јунаштвима дала Карађорђева српска револуција 1804. године. Ту се Милош упоређује с највећим јунацима античке и цјелокупне европске историје, и ту се његов подвиг претвара у слободарство. Пјесник прекоријева народне изроде Милошем »Су чим ћете изаћ пред Милоша/ и пред друге српске витезове?« (ст. 76–77). Милошево јунаштво се уздиже на такав степен да би оно могло да обезбједи народну слободу уз малу помоћ, да је има, само да није било издаје: »Сам да Милош оста на сриједи/. . ./ те би Србин данас Србом био« (218, 220), а »кад Обилић стане на поприште« (234), са њим се не могу упоређивати чак ни Леонид или Сцевола, изворни хероји грчке односно римске антике. Милош и кад гине је »чудо витезовах« (237), не само зато што је жртва на трону

* *Речник уз целокупна дела Пејра II Пејровића Њејоша*, аутори: Михаило Стевановић и Радосав Бошковић уз сарадњу Радована Лалића, Целокупна дела Петра II Петровића Њејоша, књ. VII (III издање), Просвета Београд – Обод Цетиње, 1974; *Речник језика Пејра II Пејровића Њејоша*, аутори: Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић, изд. САНУ Београд – ЦАНУ Титоград, Вук Караџић Београд, Народна књига Београд, Обод Цетиње – Просвета Београд – Српска књижевна задруга Београд, Београд 1983, том I – I–XXXIII + 1–608, (А – О), том II – 1–660 (II – III + Властита имена).

»бича свијетскога« (238), већ посебно зато што је цјелокупно његово дјело величанствено, његова правда *сија*, она је *свеиша* и *бјекобјечна* (254–255). Обилићево дјело се претвара у узвишеност коју пјесник подиже на пиједестал *бјере* у њега (»кунем ви се вјером Обилића«, 864), али не у основном значењу појма *бјера*. *Вјера* овдје значи и *убјеђење*, и *снају*, и *слобогарсиџбо*, и *јунашиџбо*, и *џогвиџ*, и цио низ узвишених поступака, који су за дивљење. Када војвода Батрић Турцима, тј. потурицама каже да им се куне вјером Обилића да ће се Црногорци борити са њима до истребљења (ако се не врате у стару вјеру), онда се то мора узети као истина, нешто у шта се не може сумњати, јер се у Обилићево име и дјело криво уопште није могуће клети, то никоме не би пало на памет. И сами Турци схватају да Милошев подвиг регулише понашање и бораца и народа (»Милош баца у несвијест људе«, 894), прекоријевајући Црногорце да је то претјеривање, чак да се »Милошем живи« (892).

Све што је у српској прошлости *узвишено* и *џрајично* Његош веже за Милоша Обилића. Без њега се ни Косово не може поменути (1006), он чак »над сјенима влада« (1011) »у витешко царство« (1010), а то је сам врх трагичне косовске пирамиде.

Обилића је јунацима лијепо чак и сањати. Он се, уз то, не може сањати у обичном сну. Војвода Батрић каже да »ноћас на сан Обилић пролеће/ преко равна Поља Цетинскога/ на бијела хата ка на вилу;/ ох, диван ли, Боже драги, бјеше!« (2383–2386). Ово је симболика, којом прекаљени ратник Батрић Перовић улива повјерење учесницима будућих битака у срећан исход. Јер, Милош ако је и погинуо, његово дјело је остало, и оно је бесмртно. Зато – ако он постаје визија за сјутрашњи дан, томе се не смије не вјеровати. Његов *сџн*, како се то каже у Његошевом завичају, доноси срећу, вјеру у добар исход, можда и више од тога: улазак у историју и позитивно народно памћење.

У самом акционом дијелу спјева, у дијелу који говори о истрази потурица, Милоша углавном нема. Помиње га само игуман Стефан, али сада у опелу за све јунаке из славне прошлости. Он је одмах уз Душана, а тек послвије њега су познати јунаци: и Ђерђ Кастриот, и Зрински, и Косанчић, и Топлица, и Страхинић, и Крилатица, и Црнојевићи, и војвода Момчило, и Југовићи – и многи други блистави народни јунаци. И ово је посебна симболика. Обилић »влада« и *Горским вијенцем* све до одсудног боја. То је психолошка припрема за ослобођење земље, а послвије успјешне борбе – пјеснику, наравно, остаје само да направи свечано опело великанима. Опело

води не владика–пјесник, већ најдуховнија и најумнија личност спјева игуман Стефан.

Зашто смо прво говорили о јунаштву и Милошу?

Зато што је *јунаштво* народних бораца једна од основних моралних категорија које су предмет обраде у *Горском вијенцу*. Тамо се поред Милоша јавља цио низ и других јунака, али је Милош са својим подвигом над свима њима. Подвиг је заиста величанствен, али његов сјај би био бољи да уз њега не иде и *жртва*. А жртва је потребна свакој борби, нарочито ослободилачкој, и посебно – ако је противник јачи. И свако јунаштво код Његоша везано је за *пожртвовање* и *жртву*. Међутим, није ријеч о жртви која значи само умирање, већ о жртви уопште, која је неопходна, ако се не мисли упадати у срамно ропство, које је несвојствено ратничким народима.

И сви други јунаци у *Горском вијенцу* су инкарнација Милоша Обилића. Такав је Карађорђе, такав је Вук Мићуновић, Вук Мандушић, такви су многи други. »Мићуновић и збори и твори« (392), а Карађорђе је »бич тирјанах« (Посвета, 15). Међутим, сви су они за копље нижи од Милоша, јер само он има својство да његова мишца »једнијем ударом/ престол сруши а тартар уздрма« (235–236). Но, можда су остали мањи и зато што не учествују у тако крупним догађајима каква је косовска битка.

Лексика везана за јунаштво и Милоша је одабрана, најчешће укомпонована у емоционалне стиховне конструкције. Ту налазимо, прво, многа имена јунака из српске и свјетске историје, а затим посебну апелативску лексику типа: витез, витештво, витешки, дивотник, племић, подвиг, херој, јунаштво, јуначки, жртва, слобода, попрште, трон, бич, царство, вјера, нада, надање, несвијест, трагичество, сјени, хат, вила, погибија, изгуб, срећа, несрећа, крст, топуз, стати, опстати, сијати/сјати, родити, клети (се), владати, зборити, творити, пролетјети, погинути и слично. Ријечи често добијају значења симбола, метафора, али никада алегорије и ироније, ради се о епитетима којима треба да се истичу узвишене особине.

И *издаја*, као супротност јунаштву, у *Горском вијенцу* најнепосредније је везана за Косово. Она је мјера негативног понашања, нечовјештва, неморала, кукавичлука и егоизма. И као што се јунаштво оваплоћује у подвигу Милоша Обилића, тако и издаја има свог »јунака«. То је Вук Бранковић, који је симбол не само косовске издаје већ издаје уопште. Јунаштво и Милош се појављују већ у прологу спјева, али у несрећној историји уз јунаштво се одмах појављује и издаја. На почетку се она јавља у појму *клетва*: »Бјежи, грдна клетво, с рода – завјет Срби испунише« (II, 38).

Као и јунаштво, српску издају Његош упоређује са другим издајама у историји. Како у српској историји нема веће издаје од Бранковићеве, овај лик pjesник веже са ликом грчког издајника из 15. вијека Гертуком: »Своју мисли Бранковић с Гертуком« (17). Тако се и чин издаје не посматра као изолован већ, на жалост, као раширена појава. Наравно, pjesник тиме не оправдава ни Бранковића ни потурице, јер у Црној Гори они су заједно »погани изроди« (73), они су преузели туђу, непријатељску вјеру, вјеру насилника и тиранина. Сви издајници се оличавају у Бранковићевој трагедији негативног јунака. Пjesник с гнушањем констатује, или боље – пита: »тако ли се служи отечеству,/ тако ли се цијени поштење?« (222–223). Издаја је увијек под осудом, а издајник црно означен. Вук Мићуновић потурици Хамзи капетану од Никшића каже: »Ђе издајник бољи од витеза?/ Какву сабљу кажеш и Косово?/ Да л' на њему заједно не бјесмо,/ па ја рва̂ и тада и сада,/ ти издао пријед и послјед,/ обрљао образ пред свијетом,/ похулио вјеру праћедовску,/ заробио себе у туђина!« (377–384).

Издају чини и Станко (Станиша Црнојевић), који се приклања Бајазиту да му помогне у борби против Мађара (709), па га pjesник кажњава погибијом цијеле његове војске (707), тако да у својој издаји остаје сам, напуштен од својих. Издају као жиг носе и потомци издајника. Упозорава Његош на то вртијељском битком, у којој нико никога није издао – »траг да му се по трагу кажује,/ к̂а̂ невјерној кући Бранковића« (1054). Жиг издаје у историји епских народа није могао бити избрисан никада. Она је израз неморала, нечојства, слабости, малодушности, егоизма.

Издаја је по правилу везана са привилегијама. А привилегије у вези с њом Његош своди на најниже биолошке пориве, не на богатство. У Црној Гори потурице као симбол издаје квалификовани су као »потрпезне кучке« (763), то су »Бранковићи и лижисахани« (764). Свођење чина издаје на овако низак ниво разлога резултат је борбе за опстанак починоца, а не за идеале, који су увијек изнад биолошке егзистенције.

Издаја је веће зло од турске сабље »од Косова која нас сијеч« (2097), она је предуслов за будућа ропства и живот у бешчашћу. »Брука Бранковића«, тј. проклетство издаје, сама издаја – гора је од најгорег што човјека и народ може задесити, гора је од пропадања гроба дубоко у земљу (2425), од пасје вјере, помаме, гора је од лажи. И клетва сердара Вукоте (2407–2437), у вези с борбом односно издајом и издајцима, јача је од клетве кнеза Лазара уочи Косовског боја, и онај који је слуша (или чита) дрхти од језе коју изазивају ријечи страшног

упозорења. То је ужасније од пријетње смрћу: издаја и издајнице обиљежавају се срамним жигом који остаје трајно – у историји, потомцима у недоглед. Ријечи као да долазе с трона небескога, страх од њих хвата.

У богатој лексици негативне конотације која се веже за ову категорију понашања и људске судбине најзначајније мјесто има сама ријеч *издаја*. Њена значења су овдје доведена до перфекције. У лингвистичком смислу, лексема *издаја* постаје језгро цијеле лексичке породице која у јединственој семантици означава све најнегативније што се може везати за човјека као биће склоно за подвиге, али и за нељудске поступке.

Нејединство српских феудалних господара последице пропасти Душанове државе, јачање сепаратизма и постављање егоистичких изнад општих интереса – претходили су косовској трагедији. Та чињеница је Његоша бољела не мање него што је бољела сав његов народ. Ропство је резултат, тј. последица изгубљене битке којој је у основи раскол међу владарима и њиховим државицама. Тиме је крст »раздробљен« (59), вјера је затрована силном исламизацијом, у чему је суштина потоње »српске несреће« (92), у којој се »топи« владика Данило. Косовска трагедија, проистекла из нејединства, покопала је народну наду »на Косову у једну гробницу« (136).

Народ је свјестан разједињености, па је осуђује: »Наши цари закон погазише,/ почеше се крвнички гонити,/ један другом вадит очи живе;/ забацише владу и државу,/ за правило лудост изабраше« (200–204). У »распри великаша«, у њиховој свађи, кукавичлуку и издајству – суштина је проклетства које пјесник упућује разједињености до које су довели владари и тиме народ угнали у дуго ропство. Некадашње јуначко царство претворено је у развале (253), Српство је уништено, »Све је пошло ђавољијем трагом« (257), осим оних дјелова Српства који су се збјежали у планине, одакле су могли пружати какав–такав отпор Турцима. Ту су луна и крст постали »два страшна симбола« (631), непомирљива, крваво супротстављена, оба спремна на беспштедну и исцрпљујућу борбу.

Косово је »грдно судилиште« (987), јер – на њему је све изгубљено, због нејединства; остала је страшна перспектива будућим генерацијама, најтрагичнија од свих могућих. Њу најбоље изражава изгубљени поглед Косовке Дјевојке према времену које слиједи, који искључује срећу, показује тугу и усахлу младост, чији су коријени остали без сокова, јер им је ток прекинут на Косову (1007).

Косово и Видовдан су симболи опште несреће и туге. Косово је узрок сваког погрома. Из народног срца Његош истрже овај појам као

симбол највећих, потпуних губитака. Видовдан је зато празник тужних сјећања. Истовремено, херојства која су на тај дан учињена – извор су инспирације за трпљење, али – и за подухвате. Тада се народ враћа Милошевом завјету и Лазаревој клетви: прилике су за опредјељивање »царству небескоме«, и све тако у недоглед, из чега ће макар за будућа покољења проистећи и овоземаљска срећа. Но, пјесник се не задовољава резоном бајке: тражи да се до среће стиже не чекањем и плачом, већ борбом, уз страшно трпљење. Јер – »воскресења не бива без смрти« (2351). Опредјељује се за борбу, па »коме прсне чело, куку њему!« (938) и, сасвим реалистички (преко игумана Стефана), поручује: »Славно мрите, кад мријет морате!« (2356). Касније народне борбе ову Његошеву мисао су претвориле у херојско-трагични поклич: »Сузама се бој не бије, но се врела крвца лије!« И то је остало као трајна филозофија свих ослободилачких ратова у Црној Гори.

Његошева заокупљеност косовским митом вратила је народно сјећање на Косово, његову трагедију и херојску – у једном од најодсуднијих момената црногорске историје, у времену када је пријетила опасност од свеопште исламизације, тј. од геноцида. Исламизација је Турцима овдје била потребна вјероватно више него и на којем другом простору који је насљедник косовског мита (а то је, свакако, сав српски народ), јер им је јасно било да се ради о суровом крају, настањеном људима који живе косовском трагиком, који се њоме надахњују и према њеним свијетлим примјерима одређују понашање сваког појединца у племену, и свих заједно. И није искључено да би овдје исламизација учинила више да није било управо неумитног косовског завјета, који су Црногорци сматрали аманетом остављеним од предака управо њима – за охрану, и упозорење – пријатељу и напаснику.

Зато можемо слободније и тврдити: откако је *Горски вијенац* Његошев, од половине прошлог вијека наовамо, постао »јеванђеље« сваког црногорског дома, а његови садржаји одушевљавали једнако пастире, гусларе и ратнике – косовски мит се у Црној Гори богатио, да би подстакло нова надахнућа за ослободилачке бојеве – и крајем прошлог вијека, и на почетку овог, и у двјема свјетским катаклизмама. Од Његоша косовски завјет у Црној Гори је омјер све духовности и прегалаштва. Народ са таквом традицијом не прави историјска лутања.

Drago ĆUPIĆ (Titograd)

KOSOVO–ASSOCIATING LEXICON AND SYNTAGMAS
IN »THE MOUNTAIN WREATH«

(S u m m a r y)

The tragedy of Kosovo in the popular memory of the Montenegrins developed into a myth with two clearly polarized mutually opposed notions: *bravery* and *betrayal*. The former is personified in the exploit of Miloš Obilić, the latter in the failure of Vuk Branković – both in the Battle of Kosovo (at which the myth of betrayal did not have to be founded historically – which was of no interest for popular tradition). Nyegosh sublimated popular understanding of these moral categories in his »*The Mountain Wreath*«, thus directing the future attitude and conduct towards heroism as a symbol of the most affirmative human virtues and toward betrayal as a complex, highly immoral act.